

BİR İMKÂN OLARAK AVRUPALILIK KİMLİĞİ: TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ TARTIŞMALARIN NERESİNDE?

Başak ALPAN*

Öz

Avrupa bütünleşmesinin ulusal, bölgesel ya da küresel gündemimizi derinden etkilediği bir bağlamda, geçmişte kaldığımız sandığımız “aidiyet” ve “kimlik” gibi kavramlar, siyasi gündemi oldukça meşgul eden konu başlıkları olarak tekrar karşımıza çıkmıştır. Bu süreç, özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllardan başlayarak yoğun göç dalgalarıyla karmaşıklaşmış çok kültürlü toplumlarda “kimlik” kavramının tüm dünyada önem kazandığı bir döneme denk gelmiştir. Türkiye’nin AB macerasında da “kimlik” kavramı hep ön planda olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarından başlayarak ufuk çizgisini oluşturmuş ve erken Cumhuriyetin hedef olarak gösterdiği “muasır medeniyetler seviyesi”nin alamet-i farikası olan Avrupa, Cumhuriyet’in ilk yıllarından müzakerelerin devam ettiği 2000’li yıllara kadar Türkiye üzerine kimlik tahayyüllerinde önemli bir referans noktası olmuştur. Bu bağlamda, Avrupalılık kimliğinin üzerine inşa edildiği fikri zeminin kayganlığı ve AB-Türkiye ilişkilerinin bu kaygan zemin üzerinden tanımlandığı savı, bu makalenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, bu metin, Avrupalılık tartışmalarını tarihsel bir perspektife oturtsa da, Avrupalılık kimliğinin bir siyaset aracı ve pratik olarak ortaya çıktığı 1990’lardan günümüze kadar olan süreçteki Türkiye-AB ilişkilerini ve Türkiye’nin AB bütünleşmesi bağlamındaki Avrupalılık tartışmalarını temel almaktadır.

Anahtar Kelimeler: kimlik, kimlik çalışmaları, Avrupalılık, Türkiye-AB ilişkileri, AB Bütünleşmesi

EUROPEAN IDENTITY AS A POSSIBILITY: WHERE EXACTLY IS THE TURKEY-EU RELATIONS IN THE DEBATE?

Abstract

Since the European integration has been preoccupying our national, regional and global agendas, concepts such as “identity” and “belongingness”, normally

* Yrd. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: balpan@metu.edu.tr

deemed as notions of the past, re-emerged as politically salient issues. This process overlapped with a period which underlined the importance of the notion of "identity" worldwide in a world which had been complicated even more due to the rising tide of migration and multiculturalism starting from 1980s and 1990s. The notion of "identity" has always been on the forefront within the context of Turkey-EU relations. 'Europe', which constituted the horizon in the later years of the Ottoman Empire and emerged the trademark of the so-called "level of developed civilisations" for the Turkish Republic, has continuously been an important reference point from the start of the Republic until the launch of the EU negotiations in the 2000s. In this respect, the departure point of this article is the claim that Turkey-EU relations is always constructed on a slippery ground. This article, though locating the European identity in a historical context, focuses on the Europeanness debates since the 1990s when the European identity emerged as a political tool and practice and their impact on Turkey-EU relations.

Keywords: *identity, identity studies, Europeanness, Turkey-EU Relations, EU Integration*

Giriş

Lizbon Antlaşması, (...) Avrupa'nın, bireyin dokunulmaz ve devredilemez haklarını, özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukuk devleti kavramlarını yaratan kültürel, dini ve insani mirasından ilham alır, Avrupa kıtasının bölünmüşlüğüne sona erişimin tarihi önemini ve Avrupa'nın geleceğini yaratmanın zemininin gerekliliğini hatırlatır (Lizbon Antlaşması, 2008: 18).

Meksika gibi, etnik, dinsel ve sosyo-ekonomik olarak Amerika Birleşik Devletleri nüfusunun çoğundan oldukça farklı bir Üçüncü Dünya ülkesinin ABD'nin 51. eyaleti olmak istediğini varsayın. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olmak istemesi, bizim için aynı anlama geliyor (Joschka Fischer, Eylül 2004, Berlin Amerikan Akademisi).

Bir zamanlar Doğu Avrupalıydım, daha sonra Merkez Avrupalılığa terfi edildim. Bir kaç ay önce de Yeni Avrupalı oldum. Daha buna alışmaya ve/veya reddetmeye fırsat bulamamışken 'merkez olmayan' Avrupalı oldum (Peter Esterhazy, Macar yazar).

Yukarıdaki üç alıntı, Avrupalılık kimliğinin farklı tarihsel anlar ve bağlamlar çerçevesinde nasıl farklı kurgulandığına işaret etmektedir. Alıntılardan ilki, Avrupa Birliği'nin (AB) devlet ve hükümet başkanları tarafından 19 Ekim 2007'de imzalanan, 1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren ve adında böyle bir ibare geçmese de pratikte AB'nin anayasası kabul edilen Lizbon Antlaşması'nın önsözünden aktarılmaktadır (aktaran Risse, 2010: 1). AB'nin dış politika, güvenlik, ekonomi gibi birçok alandaki etkinliğini kökünden değiştiren Lizbon Antlaşması, bu satırlarla aynı zamanda Birliğin kolektif kimliğini de gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Lizbon Antlaşması'nın bahsettiği Avrupa, Soğuk Savaş dönemindeki tarihine, kültürel, dinsel ve insani mirasına, evrensel insan haklarına referans veren ve fakat Hristiyanlıktan bahsetmeyen ve böylelikle kıtanın tarihinden ilham alan bir kozmopolitan değerler bütününe çıkış noktası olmaya talip bir Avrupa'dır. İkinci

alıntı ise, 1998-2005 yılları arası Almanya'nın dışişleri bakanlığını yürütmüş Yeşiller Partisi'nden Joscka Fischer tarafından dile getirilmiştir. Fischer'in bu Avrupa kurgusu, az sonra ayrıntılı anlatılacağı gibi, Batı merkezli ikili karşıtlıklar üzerine kurulu ve dışlayıcı bir ontolojiden beslenmektedir (aktaran Benhabib ve Işıksel, 2006). Üçüncü alıntı ise, Macar yazar Peter Esterhazy tarafından Orta Avrupa'nın farklı konjonktürlerde nasıl farklı adlandırıldığını ortaya koyar (aktaran Case, 2009). 1945'ten 1970'lerin sonuna kadar Batı entelektüellerinin hafızasından tamamen silinen ve orada, “uzakta bir yerde”, belirli belirsiz varlığını sürdüren “Doğu Avrupa”, 1960'lardan başlayarak yaşanan “yumuşama süreci” (*detente period*) ve Batı'da yaşanan birçok politik gelişme sonucu, “Merkez ve Doğu Avrupa”ya dönüşmüştür (bölgeye yönelik adlandırma politikalarının ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Judt, 1991). 1 Mayıs 2004'te bölge ülkelerinin AB üyesi olmalarıyla birlikte Avrupa'ya “taşınan” Orta Avrupa, bölgedeki yeni Birlik üyeleri Amerika'nın Irak müdahalesini destekledikleri için, Habermas ve Derrida tarafından “merkez olmayan Avrupa” (*non-core Europe*) olarak adlandırılmıştır.

Avrupa bütünlüşmesi, ulusal, bölgesel ya da küresel gündemimizin baş köşesine oturduğundan beri, geçtiğimiz yüzyıla damgasını vuran “arkaik” ve çok da hoş olmayan tarihsel travmaları hatırlatan¹ “aidiyet”, “kimlik” ve “vatandaşlık” gibi kavramlar, halletmemiz gereken siyasi meseleler olarak tekrar karşımıza çıkmıştır. 2005 yılında Avrupa Birliği Anayasası'na “hayır” diyen Fransa ve Hollanda, 2008'de Lizbon Antlaşması'nı iç hukukuna uyarlamayı reddeden İrlanda örnekleri, farklı ülke halklarının ulusal kimlik ve egemenlik kavramlarına gösterdiği artan ilgiyi yansıtırken, 2008 yılında patlak veren küresel krizin, birçok düzlemde bir “Avrupa krizi”ne dönüşmesi, Avrupa projesinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Kimlik kavramının son yıllarda Avrupa ekseninde uğradığı değişim, Avrupa Anayasası, göç, çok kültürlülük ve Arap Baharı gibi güncel gelişmeler çerçevesinde akademisyenler, yasa yapıcılar ve sivil toplum tarafından yoğun bir biçimde masaya yatırılmıştır.

Türkiye'nin AB macerasında da “kimlik” kavramı hep ön planda olagelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarından başlayarak ufuk çizgisini oluşturmuş ve erken Cumhuriyetin hedef olarak gösterdiği “muasır medeniyetler seviyesi”nin alamet-i farikası olan Avrupa, Cumhuriyet'in ilk yıllarından müzakerelerin devam ettiği 2000'li yıllara kadar Türkiye üzerine kimlik tahayyüllerinde önemli bir referans noktası olmuştur. 1970'lerde solun “onlar ortak biz pazar” sloganları bağlamında olsun, 1995'te Tansu Çiller'in Gümrük Birliği'ni “Avrupalı olmanın en önemli adımı” (Çiller, 11 Mart 1995) olarak

¹ “Kimlik” kavramının hatırlattığı en derin travma, Hobsbawn'ın sözünü ettiği “aşırılikler çağı”nda kavramın, otoriter ve/veya totaliter rejimlerin bir aracı olarak kullanılmış olmasıdır (Hobsbawn, 1996). Örneğin, Bauman'a göre, tıpkı 2. Dünya Savaşı'nda ve Holocaust'ta yaşandığı üzere, modernitenin en büyük silahı, yarattığı “devlet eliyle evrensel kimlik” (*state administered universal identity*)tir; devlet, bireyler arasındaki farklılıkları siler ve onaylanmış bir “kimlik” yaratır (Bauman, 1992). Kimlik kavramının 20. yüzyılda totaliter ve otoriter rejimlerin bir aracı olarak kullanımına dair iyi örnekler için, bkz. Hoffman, 1996; Nothnagle, 1999; Alter ve Montheath, 1997.

tanımlaması çerçevesinde olsun, Avrupa'ya yakınlık ya da uzaklık çoğu zaman aidiyet ekseninde tanımlanmıştır.

Bu bağlamda, Avrupalılık kimliğinin üzerine inşa edildiği fikri zeminin kayganlığı ve AB-Türkiye ilişkilerinin bu kaygan zemin üzerinden tanımlandığı savı, bu makalenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, bu metin, Avrupalılık tartışmalarını tarihsel bir perspektife oturtsa da, Avrupalılık kimliğinin bir siyaset aracı ve pratik olarak ortaya çıktığı 1990'lardan günümüze kadar olan süreçteki Türkiye-AB ilişkilerini ve Türkiye'nin AB bütünleşmesi bağlamındaki Avrupalılık tartışmalarını temel almaktadır.

Pusulayı Kurmak: Tarihten bugüne “kimlik” kavramı ve “Avrupalılık”

İster felsefi, ister kültürel temelli olsun, insanın kendi kendisini tanımlama ihtiyacı ve “ben kimim?”, “ben neyim?” sorusu, yazılı tarihin başlangıcından beri insanlığın temel sorunu olmuştur. Kimlik kavramının sosyoloji, siyaset bilimi ya da siyaset sosyolojisi kapsamında değerlendirilmesi görece yeni olsa da, bunun bir kavram, sosyal statü ve siyasi pratik olarak değerlendirilişi antik zamanlara dayanır. Örneğin, antik dünyada vatandaşlık kavramı, hukuki bir içeriğe sahip olmayan ve uluslararası ilişkilerden ziyade içe dönük olarak bir bireyi yaşadığı ülke ya da topluma bağlayan felsefi ve medeni boyutu olan bir kavramdır. Sarıbay'a (1991) göre, Antik Yunan'da vatandaşlık, sahip olunan değil, tıpkı bir aileye üye olmak gibi paylaşılan bir şey olarak düşünülmekteydi. Benzer şekilde, klasik liberal kuram “kimlik” kavramından değilse de “kendilik” (*Self*) kavramından oldukça sıklıkla söz eder. Locke'a göre, henüz devletin ortaya çıkmadığı doğa durumunda her bireyin Tanrı tarafından bahşedilmiş, devredilemez, elden alınmaz nitelikte olan hakları vardır. Locke bunları doğal haklar (*natural rights*) olarak kabul eder. Doğa durumunda doğal haklara sahip olan bireyler eşit ve özgür bir biçimde hayatlarını sürdürürler (Locke, 2011: 859). Yani bu haklar, bireylerin “kendi”lerine verilmiş haklardır Locke'a göre. Doğadaki tüm varlıklar Tanrı tarafından insanlara ortaklaşa tahsis edilmiş olsa da, insanların kendi varlıkları üzerindeki mülkiyetleri mutlaklardır. Bir başka ifadeyle, her birey kendi bedeninin ve emeğinin sahibidir (Locke, 2011: 862). Benzer şekilde, Aydınlanma felefi sıklıkla geleneğin ve hiyerarşinin boyunduruğundan kurtulmuş ve tüm ayrıcalıklarıyla “kendi”sine sahip olmakla övünen “özerk birey”den söz eder (Wetherell, 2010: 5). Aydınlanma çerçevesinde genelde ulus-devletle ve evrensel vatandaşlıkla özdeşleştirilen “kimlik” kavramı, 20. yüzyılda tıp psikolojisinde bireyin duygusal yapısını içerecek biçimde genişlemiştir. Ne var ki, antik dönemden itibaren bireyin kendiyile, diğer bireylerle ya da devletle olan ilişkisini tanımlamak için kullanılan ama telaffuz edilmeyen “kimlik” kavramı, bir kavram olarak ancak 1950'lerde akademik yazında ve kitaplarda yerini bulmuştur (Wetherell, 2010: 5).

Özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllardan başlayarak yoğun göç dalgalarıyla karmaşıklaşmış ve kültürel olarak melez hâle gelmiş toplumlarda, “kimlik” kavramı da daha çetrefilli ve kafa karıştırıcı bir nitelik kazanmıştır. 1990'ların kimlik tartışmaları ve mücadeleleri ile ilgili en çarpıcı özgülüğü, aidiyet kavramının

sadece liberal devletteki gibi evrensel vatandaşlık temelinde değil, toplumsal cinsiyet, ırk ve etnik köken gibi kategoriler açısından da tanımlanmaya başlamasında aranabilir. Özsel ve verili kimlik kurulumları yerine, “öteki”ne saygılı, evrenselden olduğu kadar yerelden ve bölgeselden de beslenen bir siyaset olarak “kimlik” kavramı, genişlemiş bir siyaset anlayışı çerçevesinde bir mücadele ve pratik olarak yepyeni bir kavramsal çerçeveye oturur. Bu anlamda, Ålund’a göre, “kimlik” kavramı, 1990’larla birlikte, “medeniyetimizin dönüşümünün en temel özelliklerinden biri” haline gelir (Ålund, 1997). Bu dönüşümün temel özelliği, “kimlik” kavramının artık değişime ve yeniden tanımlanmaya açık, bölünmüş, dinamik, tarihsel, melez ve istikrarsız bir yapı olarak tanımlanmasıdır. Örneğin Hall’a göre “kimlik” kavramı, geçmişte olduğu gibi “kendi”nin değişmez ve istikrarlı bir özü olmaktan çok, birbiriyle zaman zaman çelişen eylemler ve pratikler çerçevesinde anlam kazanan bölünmüş bir duruma işaret eder (Hall, 1996: 5-6).

Bir coğrafya, tarih ve kültür alanı olarak Avrupalılık

Daha sonra ayrıntılı tartışılacağı gibi, Avrupalılık kimliği ve Avrupa’nın sınırları üzerine tartışmalar, 1980’lerde başlayıp 1990’larda yoğunlaşsa da, bu problematiğe Orta Çağ’dan itibaren tarih, coğrafya ve kültür alanında bir ortaklık bağlamında referans verilmiştir. Örneğin, M.S. 2. yüzyılda Akdeniz ve Don nehirleri ile sınırlandırılan “Avrupalılık” kavramı, Ortaçağ döneminde “Hristiyan ülkesi” anlamını kazanmıştır (Yurdusev, 1997: 31-3). Şarلمان dönemi ve bu dönemde gelişen Latin Hristiyanlığı, kavramın ifade ettiği coğrafi alanın sınırlarını batıya doğru kaydırmıştır. Şarلمان, “Avrupa kralı”, Papa 8. Jean ise “Avrupa lideri” olarak anılmaktaydı (Çilingir, 2007).

Bu tabloda, Türkiye’nin, ya da o zamanki adıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun nereye oturduğunu tahmin etmek zor değil. Özellikle 15. yüzyılın başından itibaren Orta Asya ve Akdeniz’de ekonomik olarak üstün olan Osmanlı İmparatorluğu ve coğrafi keşiflerin açtığı yoldan ilerleyerek Afrika’da ve farklı rotalar kullanarak ulaştığı Doğu’da hâkimiyet kuran Avrupa arasındaki karşıtlık, yeni yeni oluşan Avrupalılık fikrine damgasını vurmuştur. Bu gelişmeler “öteki” tanımlamalarının dini merkezden çıkıp, ticari, yani ekonomi odaklı olarak yapılmasına yol açmıştır (Poyraz ve Arıkan, 2003: 69). Tam da bu zamanlarda Avrupa’da yeni yeni zenginleşen burjuvazi sınıfı ve merkantilist birikim sürecinin oluşturduğu dışarıya kapalı bir ortak pazar, yükselen ulus-devletler çerçevesinde milliyetçiliğin de mayasını oluşturmuştur (Oran, 1977: 29-30). Yani, 15. yüzyıldan itibaren milliyetçiliğin zihinsel haritasının bir uzantısı olarak “yabancı” ya da “öteki” kavramının halkların düşünce yapısında bir karşılık bulduğunu görüyoruz. Elbette söz konusu “öteki” varsayılan tehdidin dozuna ve yönüne göre farklı isimler almaktadır. Örneğin, “Aydınlanma çağına kadar Orta Avrupa’da ‘Müslüman’ ile ‘Türk’, ‘İslam’ ile ‘Türk dini’, yahut ‘*religio Turcia*’ eş anlamlıydı” (Aydın, 1998: 99).

Elbette, yukarıda bahsedilen “öteki”nin şekillenmesinde Avrupalılık kimliğinin beslendiği entelektüel temeller önemli bir referans noktası olmuştur. Örneğin,

Hegel'in düşüncesinde, Hıristiyan-Germen dünyası diye isimlendirdiği Avrupa, tarihin biteceği mekân, Avrupalılar da tarihin başat öznesidir. Hegel'e (1955) göre, "evrensel tarih Doğu'dan Batı'ya doğru hareket eder. Avrupa, evrensel tarihin son bulunduğu noktadır; Asya ise başladığı." Aslında Aydınlanma döneminde Avrupa dışındaki kültürlerle ilgilenmiş hemen hemen her düşünür tarafından Avrupa uygarlığı ve diğer "geri kalmış" kültürler arasında Batı düşüncesinin üstünlüğüyle sonuçlanan bu tür karşılaştırmalar yapılagelmiştir. Batı düşüncesinin bu üstünlüğü, Batı'nın kurum ve pratiklerine de yansımıştır elbette. Bu ayrımı en keskin yapan teorisyenlerden biri de hiç kuşkusuz Montesquieu'dur. İklim koşullarını baz alan Montesquieu'ya göre, tropikal iklimler demokrasi ve bireysel hak ve özgürlüklerin yeşermesi için uygun ortam sağlayamazlar (Mukherjee ve Ramaswamy, 2006; Vanhanen, 2004). Benzer şekilde, John Stuart Mill de, özellikle *Özgürlük Üstüne (On Liberty)* ve *Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler (Considerations on Representative Government)* başlıklı yazılarında Batı'nın despotik sömürgeciliğini Doğu insanlarını medenileştirmek için en önemli araç olarak görür (Mill, 1998). Bundan yaklaşık 100 yıl sonra, yani 1930'larda, Edmund Husserl, o zaman Avrupa'nın içinde bulunduğu krizin tamamen felsefi bir kriz olduğunu savunur ve Batı felsefesinin ve rasyonalitesinin evrenselliğini hatırlatır (Husserl, 1955). 1935'te Viyana Kültür Topluluğu'ndaki konuşmasında bu evrenselliğin ve Avrupa'nın sınırları çok bellidir:

Şu an soruyoruz kendimize: Avrupa ruhunun özellikleri nedir? Yani, aslında Avrupa'yı coğrafi olarak değil, bu topraklarda yaşayan insanların taşıdığı özelliklerle ayırt ediyoruz. Tinsel anlamda, İngiliz kolonileri, Amerika vs. gibi topraklar Avrupa'ya aitken, panayırılarda ilgi çeken ve Avrupa sahinde sürekli seyahat eden Eskimolar, Hintliler ya da Çingeneler Avrupalı değil. İşte, 'Avrupa' kavramı, tinsel hayatın, aktivitelerin, yaratıcılığın, ilgi alanlarının bütünlüğüne ve bu bütünlüğün yarattığı anlamlı kurum ve örgütlere karşılık geliyor (Husserl, 1955: 273 aktaran Benhabib, 2007).

1980'lere kadar Avrupalılık kimliği tartışmalarında başat olan bu Avrupa-merkezli anlatı, 1990'lardan başlayarak post-kolonyal teoriden ilham alan birçok düşünür tarafından sert biçimde eleştirilmiştir (post-kolonyal teorisinin iyi örnekleri için: Mehta 1999; Tuck 1999; Tully 1995; Hindess 2001). Bu bağlamda, AB'nin normatif iktidarı ve genel olarak Batı'nın ekonomik ve askeri üstünlüğüyle karşılaşan Türkiye'nin de kendisini yarı post-kolonyal bir durumda bulunduğu savunulabilir (Morozov ve Rumelili, 2012). Yine de, Avrupa-merkezli bakış açısının yarattığı üstün Batı ve irrasyonel ve gelişmemiş Doğu arasındaki bu ikili karşıtlık, Orta Çağ'dan başlayarak, Avrupalılık kimliğinin ana hatlarını belirlemiştir.

Bir barış projesi olarak Avrupalılık

1950'lere gelindiğinde, 2. Dünya Savaşı'nın bıraktığı enkaz, yüzyıllardır Doğu ile Batı'yı kültürel ve coğrafi olarak ayırmakta kullanılan "Avrupalılık" meselesini, varlık sebebini, savaştan yeni çıkmış bir kıtayı tekrar canlandırmak ve bir daha kıtadaki ülkelerin birbirinin boğazına sarılmalarını sonsuza değin engellemek

amacından alan bir proje haline dönüştürmüştür. “Avrupalılık” kavramı, 1920 ve 1930’larda Paul-Henri Spaak ve Jean Luchaire gibi savaş karşıtı siyasi figürlerin önderliğinde birleşik Avrupa ideali² (*pan-Europeanism*) çatısı altında yeniden şekillenmiştir. Kavram, 2. Dünya Savaşı sonrası savaş karşıtı ruhunu koruyup, varoluş sebebine çok önemli bir bileşen eklemiştir: Almanya’nın dizginlenemez ekonomik yükselişini kontrol altında tutup başta Fransa’nın muzdarip olduğu “Alman problemi”ni, bir “Avrupa problemi”ne dönüştürme amacı (2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa Birliği’nin kuruluşunun harika bir eleştirel okuması için bkz. Judt, 1996). 9 Mayıs 1950’deki Schuman Deklarasyonu, 1952’de kurulan Avrupa Kömür Çelik Birliği (ECSC), ve 1957’deki Avrupa Birliği’nin kurucu antlaşması sayılan Roma Antlaşması, bu temel amaçlara seçkin bir Avrupa örgütlenmesi yoluyla ulaşmanın önemli kilometre taşlarını teşkil eder (Auer, 2010).

Tam da bu zaman diliminde Türkiye, çoktan bu “barış projesi”nin parçası olmayı gözüne kestirmişti bile, ama elbette Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi devletlerden farklı saiklerle. Türkiye, Yunanistan’ın başvurusundan esinlenerek 1959’da o zamanki AET’ye Ortaklık Anlaşması (*association agreement*) için başvurusunu yapmıştır. Başvurunun temel amacı, daha ne olduğu konusunda fazla fikir sahibi olunmayan AET yoluyla, Soğuk Savaş bağlamındaki iki kutuplu dünyada Amerika’nın ve Batı’nın “dost ve müttefiki” olma rolünü bir kez daha perçinlemektir. Birand, Yunanistan’ın 15 Temmuz 1959’daki AET başvurusu duyulduktan sonra Dışişleri Bakanlığı koridorlarındaki telaşı dramatik bir dille anlatır (Birand, 1985: 55-61). Anlatılana göre Dışişleri Bakanı Zorlu, Dışişleri Bakanlığı’nın kurmaylarına kızgınca söylenir: “Yahu, Yunanistan’ın bugün böyle bir girişimde bulunacağından nasıl haberiniz olmaz? [...] Yunanistan girmek istediğine göre bir iş vardır. Bizim de Atina’nın gerisinde kalmamız söz konusu olamaz” (Birand, 1985: 56-7).

Aynı yıllarda, Avrupa hedefi, Demokrat Parti’nin seçim bildirgesine şu şekilde yansır:

Son yıllar zarfında batı camiasına dahil devletler arasında siyasi ve askeri sahalardaki işbirliğine muvazi olarak iktisadi entegrasyon geliştirmek yolunda müspet adımlar atılmakta olduğu malumunuzdur. Avrupa Kömür – Çelik Birliği, Atom Birliği ve Müşterek Pazar gibi sadece bazı Avrupa memleketleri arasında girişilmiş olan iktisadi entegrasyon faaliyetleri, serbest mübadele bölgesi ihdası teşebbüsü ile bilimum Avrupa İktisadi İşbirliği memleketlerinde teşmil edilmiş bulunmaktadır [...] Hükümetimizin bu sahadaki çalışmalara faal bir surette iştirak eylemekte ve bu teşebbüsün bir an

² İki savaş arası dönemin en iddialı bütünleşme projesi olarak nitelendirilen ve teorik temellerini Richard Coudenhove-Kalergi’nin 1923 tarihinde yayımlanan aynı adlı eserinden alan *Birleşik Avrupa* ideali, Avrupa’da federal bir oluşumun gereklilikleri üzerine 14. yüzyıldan beri varolan düşünceleri somutlaştırma amacıyla atılmış önemli bir adımdır. Bu bağlamda, 1920’lerin başından itibaren *Notre Temps* gibi radikal dergilerde yazan ve 1929’da *Une Génération Réaliste* kitabını yayımlayan Luchaire, Almanya ve Fransa arasındaki uzlaşmanın, kendilerinden önceki neslin milliyetçilik çılgınlıklarına kurban edilmemesi gereken gençler arasında yaratılacak bir “Avrupa fikriyatı” yoluyla sağlanacağını savunmaktaydı (Lewis, 1996: 13-4).

evvel tahakkuk safhasına intikaline gayret etmektedir. Bu teşebbüs çerçevesi içinde memleketimizin iktisadi kalkınma sahasındaki faaliyeti tarsin edilmiş ve süratlendirilmiş olacaktır” (aktaran Genç, 2013).

Yani, Avrupa, 1950’lerde 2. Dünya Savaşı’nın yıkıntılarını temizleyip bir barış ortamı yaratmak hedefindeyken, “Avrupa” çoktan bir kalkınma projesi ve Yunanistan’a karşı bir gövde gösterisi olarak Türkiye tahayyülünde yer edinmiştir bile.

Ekonomik dayanışma olarak Avrupalılık

Ortak Tarım Politikası (1962) ve Gümrük Birliği (1968) gibi günümüz Avrupa Birliği’nin yapıtaşı politikaların Birlik mimarisine katıldığı 1960’ların ardından “Avrupalılık”, bu sefer, 1970’lerin siyasi ve ekonomik krizine bir çare olarak ortaya atılmıştır. İlk defa Aralık 1973’te Kopenhag’daki Avrupa Topluluğu Zirvesi’nde ortaya atılan “Avrupa Kimliği” kavramı, 1971’de çöken Bretton Woods Sistemi’nin, Vietnam Savaşı’nın ve 1973 Petrol Krizi’nin iyice içinden çıkılmaz bir hale getirdiği ekonomik krizin Avrupa için bir kimlik krizine dönüşmesini önlemek için bir güvenlik supabı olarak inşa edilir. Gümrük Birliği ya da parite gibi teknik kavramlar yerine aidiyet, kimlik gibi daha “heyecan verici” kavramlarla Avrupalıları birbirlerine bağlamak ve kıtanın uluslararası arenada yerini sağlamlaştırmak daha güçlü bir proje olarak ortaya çıkar. Avrupa Komisyonu’na sunulan 1977 McDougall Raporunun³ krizden çıkış için önerdiği ve Avrupa çapında uygulanacak Keynesyen ekonomik model ve bu modelin birbirine bağlı ve sürekli dayanışma içinde olan bir kitleye ihtiyaç duyması da bu projeye zemin hazırlar (Stråth, 2002: 389).

1980’ler, özellikle 1980’lerin ilk yarısı Avrupa Birliği’nin ekonomik olarak tikezlediği ve bu nedenle Delors komisyonunun ve elbette Jacques Delors’un öncülüğünde bir Tek Pazar idealinin hayata geçirilmeye başladığı bir dönem olarak hatırlanabilir. Bu dönemde, Gill’in de söz ettiği gibi, Amerika’nın başını çektiği neo-liberal rekabete karşı durabilecek ve malların, hizmetlerin, sermayenin ve insanların serbestçe dolaşım hakkı olacağı bir pazar ideali, Avrupa Birliği’nin ekonomik anlayışını kökten değiştirmiştir (Gill, 2003). Tek Avrupa Senedinde (1986) öngörülen tek pazara geçiş fikri ve 1980’lerde oldukça popüler olan “bölgesel kalkınma” kavramı, Avrupa kimliği meselesini ekonomik bir bağlama oturtmuştur. Avrupalı bölgesel ve yerel politikacılar, işverenler, sendikalar ve diğer örgütleri birleştiren temel unsur, “birlikte Brüksel’de lobi yapmak” haline gelmiştir (Stråth, 2002: 390).

1980’ler, Türkiye-AB ilişkilerine de ekonomiyi ön planda tutacak şekilde damgasını vurmuştur. 1987 yılında Turgut Özal’ın başbakanlığı döneminde

³ McDougall Raporu’nun öngördüğü Avro-korporatist model, hükümet, sendika ve işverenler arasında Avrupa düzeyinde üçlü bir yapının ve taraflar arası sürekli diyalogun ekonomik krizden çıkış yolu olduğunu savunmaktaydı. Ne var ki, raporun öngördüğü bu sistem, hiç bir zaman hayata geçirilmemiştir (Stråth, 2002: 389).

Türkiye, AET'ye ilk tam üyelik (*full membership*) başvurusunu yapar. Bu başvuru, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından gelen normalleşme ve ekonomik liberalizasyon bağlamında anlaşılmalıdır. 24 Ocak Kararlarının öngördüğü serbest piyasa modeli ve döviz rezervinin artırılmasına yönelik serbest döviz ve para politikası, 12 Eylül darbesi sebebiyle askıya alınan Türkiye-AB ilişkilerinin canlandırılmasını ve Türkiye ekonomisinin Avrupa pazarına açılmasını gerektirmektedir. Özal'a göre, "Avrupa Ekonomik Topluluğu ile münasebetlerimizde, esas hedef tam üyelik olsa da, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde" olmak gerekmektedir (aktaran Çayhan, 1997: 254). Esasen, bu başvuru temelde, Amerika'nın neo-liberal hegemonyasının tabiri caizse boyalarının döküldüğü bir zamanda, Özal döneminin serbest piyasa ekonomisini canlandıracak dış destek için yüzünü Amerika'dan Avrupa'ya çevirmesi olarak okunabilir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı döneminde ve 1980'lerin ilk yarısında Avrupa meselesine mesafeli davranan Özal'ın özellikle 1987 seçimleri öncesi ve sonrasında AET konusunda saf değiştirmesi bu hedef değişikliğinin tarihsel çerçevesini çizmektedir (Çalış, 2004). 29 Kasım 1987 Genel Seçimlerinde, Özal liderliğindeki ANAP'ın seçim sloganı "çağrı yakalayan Avrupa ülkesi: Türkiye"dir.

Bu bağlamda, kamuoyu da Türkiye-AB ilişkilerini benzer bir ekonomik çerçeveden görmektedir. Yani, Türkiye-AB ilişkilerinde 1980'lerin Avrupalılık anlayışı, "mezara kadar değil pazara kadar"dır. Örneğin, 21 Şubat 1986'da *Milliyet* gazetesinde Bedri Koraman, karikatüründe, "anlaştık; önce insan hakları, demokrasi" diyen Thatcher'in elini sıkıyan Özal'a, "anlaştık; önce ticaret, AET" dedirtir. Avrupa'daysa kamuoyunun Türkiye'yi Avrupalı görmediği çok açıktır. Başta Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) ve Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) olmak üzere birçok sivil toplum kuruluşu, başvuruya karşı olumsuz tepki ve değerlendirmelerde bulunmuştur (Erhan ve Arat, 2002: 97). Elbette, Türkiye'nin başvurusunu olumlu değerlendirenler de vardır. Örneğin, Portekiz eski Cumhurbaşkanı Mario Soares, Fransa'da yayınlanan *Le Figaro* gazetesine verdiği demeçte "AB sınırlarının doğuda Rusya'yı, güneyde ise Türkiye'yi içine aldığı" belirterek, "Türkiye'nin AB üyeliğinden yanayım. Çünkü biz, Hristiyan bir Avrupa istemiyoruz, biz tüm dinlere açık, laik bir Avrupa istiyoruz" açıklamasını yapar (aktaran Karluk, 2003: 653-4).

Bir "yakınlaşma" ve "modernleşme" aracı olarak Avrupalılık

1990'lara geldiğimizde ise bambaşka bir Avrupalılık kurgusundan bahsedebiliriz. 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile üç sütunlu yapıya⁴ kavuşan ve artık Avrupa Topluluğu'ndan Avrupa Birliği'ne evrilen yapı, Avrupa vatandaşlığı, demokrasi gibi kavramları tartışmaya başladı ve o güne kadar

⁴ Üç sütunlu yapı, 1993 yılında Maastricht Antlaşması'nda, Avrupa Birliği'nin kurumsal ve hukuki işleyişini tanımlamak için kullanılan terimdir. Buna göre, 1. Sütun olan Avrupa Toplulukları sütunu, ekonomik, sosyal ve çevresel politikaları kapsarken; 2. Sütun, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile 3. Sütun ise Adalet ve İçişleri Politikası ile ilgilidir. Birlik kurumlarının yetki alanlarını belirlemek için kullanılan bu kavram, 2009'da Lizbon Antlaşması'yla Avrupa Birliği'nin daha güçlü bir hukuki kimlik kazanmasıyla kullanımdan kalktı.

muzdarip olduğu “ekonomik olarak bir dev, ama siyasi olarak bir cüce”⁵ olma halini dönüştürmeyi amaç haline getirir. Kurucu Roma Antlaşması’nda bahsi geçen “daha yakın bir Birlik” (*ever closer Union*) söylemi, 1950’lerde Jean Monnet ve diğer Birlik kurucuları için, bir gün neredeyse Avrupa Birleşik Devletleri’ne evrilecek federatif bir yapı özlemini yansıtırsa da, 1990’lara gelindiğinde, Birliğin artık daha siyasi ve vatandaşlarına daha yakın bir yapı olma amacını yansıtmaktadır. Yani, artık Avrupa, sadece pazarda satılan sebzelemin boyundan kimlik kartlarının düzenlenişine kadar birçok alana müdahale eden bir kurum değil, aynı zamanda bir değerler bütünü ve aidiyet alanı olarak karşımıza çıkar.

Bunun yanı sıra, 1990’lardaki Avrupalılık kurgusunun bir diğer ayırıcı özelliğinin, bu değerlerin ve “kimlik” algısının kıta içinde olduğu kadar dış politika alanında da etkinlik sağlaması olduğu savunulabilir. Özellikle Doğu Genişlemesinin⁶ objektif olarak belirlenmiş çıkarlar yerine demokrasi, modernleşme vs. gibi normatif kavramların eksenine oturduğu ve Avrupa’nın, aday ülkeler için bir “modernleşme çıpası” (Inotai, 1997) görevi gördüğü bu süreçte, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından en fazla kullanılan kavramlar, “Avrupa’ya dönüş” ve “kıtanın tekrar bir araya gelişi” olmuştur. 1980’de o zamanki Fransa Sosyalist Partisi’nin lideri olan François Mitterrand’ın, “Bugün bizim Avrupa dediğimiz şey, [Orta Avrupa ülkeleri olmadan-B.A.], tüm Avrupa tarihi, coğrafyası ve kültürünü yansıtmayan ikinci en iyi seçenek olabilir ancak” sözü, Doğu Genişlemesindeki bu kimlik vurgusu ışığında okunmalıdır (aktaran Haywood, 1993: 275).

1990’larda Avrupalılık kimliğinin eskisine oranla daha önemli bir gündem maddesi olmasının bir başka çok önemli sebebi de, Avrupa Topluluğu (AT) gibi yapı için çok önemi olmayan “demokratik meşruiyet sorunu”nun (*democratic deficit*), Avrupa Birliği gibi “Halkların Avrupası”⁷ olduğunu iddia eden bir yapı için önemli bir problem olmasıdır (Kaina ve Karolewski, 2009: 6). Bu dönemde, Avrupa bütünleşmesi ve kamuoyu arasındaki yakın ilişki, her zamankinden daha önemli bir değişken olarak ortaya çıkmıştır (Diez Medrano, 2003; Herrmann, Brewer ve Risse 2004; McLaren 2002). AB kurumlarının ne derece demokratik ve Avrupa halkını temsil edebilir olduğu sorusu, bu tartışmanın merkezine oturmuştur. Halkların

⁵ İlk olarak 2.Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Japonya için kullanılan bu benzetme, 1980’lerde Avrupa’nın ekonomiye olan yoğun vurgusu ve siyasi alanda hükümetler arası bir işbirliği olmanın ötesine gidememesini anlatmak için kullanılmaktadır.

⁶ Doğu genişlemesi, Avrupa Birliği’nin Temmuz 1997’deki Lüksemburg Zirvesi’nde açıklanan *Gündem 2000* çerçevesinde, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Litvanya, Letonya, Kıbrıs ve Malta’nın 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyeliğiyle sonuçlanan sürece verilen addır.

⁷ Bu kavram, ilk olarak 1975’te Avrupa Konseyi’ne sunulan ve “Avrupa dayanışmasının hayatın her alanında gösterilmesi yoluyla halkın Avrupa’sını yaratma” gerekliliğini öngören Tindemans Raporu’nda kullanılmıştır (Shore, 2000: 45). “Halkların Avrupası” kavramının siyasi bir gündeme dönüşmesi yolunda bir diğer önemli dönemeç, Aralık 1984’te Dublin’deki AB Zirvesi’nde kurulan “Halkın Avrupası Komitesi”nce 1985’te Avrupa Konseyi’ne sunulan Adonino Raporu’dur. Rapor, “AB Komisyonu’nun halkın gözündeki imajı ve Avrupa kimliği için hayati önem taşıyan kültür ve iletişim alanlarındaki eylemler yoluyla Avrupa fikrine olan desteğin artırılması gerektiğini” savunmuştur (aktaran Shore, 2000: 46).

AT'ye duyduğu duygusal ve bilişsel ilgisizlik, Topululuk'a gösterilen "izin verici uzlaşma" (*permissive consensus*) (Lindberg ve Scheingold, 1970) var olduğu ve elitler Avrupa birleşmesini örgütleyebildiği ölçüde sorun olmuyordu. Ne var ki, AB'nin kurulmasından sonra Avrupa halkları artık Brüksel'de kapalı kapılar ardında ne kararlar verildiğini, Avrupa'da demokrasiden bahsedebilmek için bir *demos*'un olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır. 1990'ların başından beri kamuoyunda Avrupa projesine desteğin gittikçe azalması ve bu uzlaşmanın zamanla "kısıtlayan uyuşmazlık" (*constraining dissensus*) halini alması, söz konusu halkları bir arada tutmak için daha fazlasına ihtiyaç olduğu sonucunu doğurmuştur (Avrupa kimliği-AB'nin meşruiyet krizinin iyi bir kurumsal değerlendirmesi için bkz. Kaina ve Karolewski, 2009). Shore'a göre, Avrupa halkları, kendilerini ne kadar Topluluk ve onun kurumlarıyla özdeşleştirirlerse, Topluluğun şikâyetçi olduğu otorite ve saygınlık eksikliği o derece çözümlenebilir (Shore, 1993: 785). Bu da, ancak ulus üstü (*supranational*), ulusal kimliklerin üstünde ve kendine has sembolleri olan kolektif bir kimliğin ve siyasi mitin inşasıyla mümkün olabilir.

Aslında, bu yıllarda Avrupa'daki bu gelişmeler, daha önce de değinilen 1990'lı yıllardaki küresel gündemi meşgul eden "kimlik" tartışmaları ve gündemiyle de örtüşmekteydi. Daha önce de değinildiği gibi, 1990'ların kimlik tartışmaları ve mücadeleleri ile ilgili en çarpıcı özgülüğü, bu süreçte, aidiyet kavramının sadece liberal devletteki gibi evrensel vatandaşlık temelinde değil, toplumsal cinsiyet, ırk ve etnik köken gibi kategoriler açısından da tanımlanmaya başlamasında aranabilir. Özsel ve verili kimlik kurulumları yerine, "öteki"ne saygılı, evrenselden olduğu kadar yerelden ve bölgeselden de beslenen bir siyaset olarak "kimlik" kavramı, genişlemiş bir siyaset anlayışı çerçevesinde bir mücadele ve pratik olarak yepyeni bir kavramsal çerçeveye oturmuştur. Avrupa da 1990'larda artık verili ve etnik bir kavramdan çok, "sosyal olan"ı ve toplumu şekillendiren "açık uçlu bir süreç" haline gelmiştir (Delanty ve Rumford, 2005: 12). Yani, 1990'ların ve küreselleşen dünyanın Avrupa'sı, "farklı aktörler, projeler, söylemler, farklı toplum modelleri ve normatif fikirler sonucu ve çekişme ve direniş zamanlarında üretilen bir inşa süreci"dir (Delanty ve Rumford, 2005: 6).

Bu bağlamda, semboller yoluyla supranasyonel bir Avrupa kimliği inşa etmede en büyük rol kuşkusuz Avrupa Komisyonu'na düşmekteydi. Avrupa bütünleşmesinin motoru görevini gören Komisyon, Topluluğun üzerine kurulduğu değerler bütünü ve ortak kültürel mirası somut bir kültür politikasına dönüştürebilmek için 1980'lerin başından itibaren aktif politikalar üretmektedir. Bu bağlamda, Hobsbawn'un dinsel törenlerdeki kutsal ikonlara benzettiği siyasi sembollere önemli roller düşer (Hobsbawn, 1990: 71). Örneğin, 1984'te Adonnino Komitesi tarafından yapılan öneri çerçevesinde Avrupa Konseyi'nden ödünç alınan bilindik on iki yıldızlı bayrak, 1986 yılından itibaren kullanılmaya başlanır. 1985 Milan Zirvesi'nde Schuman Deklarasyonu'nun yapıldığı (1950) ve Avrupa'nın inşa edilmeye başlandığı varsayılan 9 Mayıs'ın Avrupa Günü ilan edilmesi de Topluluğun sembolizm yoluyla inşa etmeyi amaçladığı imajın bir parçası olarak görülebilir. Benzer şekilde, Sonntag'a göre, üye devletlerin yarından fazlasının

kullandığı Euro banknotları, artık Avrupa Marşı olarak kabul edilen Beethoven'ın *Ode to Joy* adlı eseri ve hatta Lizbon Antlaşması sonrası oluşturulan Avrupa Konseyi Başkanlığı makamı, Avrupa Birliği'nin semboller yoluyla giriştiği ideolojik mücadelenin birer taşıyıcısı durumundadır (Sonntag, 2010). Bu gerçekten de Avrupa Şüphecilerine, ya da ulusal kimliklerin aşınmasından endişe duyan siyasi eğilime karşı girişilen ideolojik – kazananı, kaybedeni, tavizi ve zaferi olan – bir mücadele haline gelir. Bu mücadele çerçevesinde, Mart 2007'de Roma Antlaşması'nın 50. yıldönümünde tüm Avrupa gazetelerini kaplayan on iki yıldızlı bayrağın, bundan sadece üç ay sonra, tıpkı diğer Avrupa sembolleri gibi Lizbon Antlaşması'ndan sessizce çıkarılma hadisesi bağlamında olduğu gibi, "Avrupa"nın duygusal yönleri hemen her fırsatta sorgulanır (Sonntag, 2010: 1).

Yukarıda bahsedilen ve "kimlik" kavramını politik ve karmaşık bir kategori olarak ön plana çıkaran tarihsel bağlam, Türkiye siyasetine de benzer süreçler getirmiştir. 1980'lerde Özal'ın liberal ekonomik politikaları, her ne kadar değişimi ve aktörlerin farklılaşmasını getirmişse de, bu liberalizm temel olarak ekonomik alana sıkışmış bir liberalizmdi. Türkiye siyasetinde demokratikleşme söyleminin, çoklu kimliklerin ve "sivil toplum" kavramının kullanılmaya başlanması için 1990'lı yılların gelmesi gerekmektedir. 1990'lı yıllarda Türkiye siyasetinin başat kavgası, ülkenin geleceğini tanımlamak için "birbirinin kanını içmeye çalışan" güçlü devlet geleneği ve kimlik ve farklılık siyaseti arasında meydana gelmiştir (Keyman ve Gümüüşcü, 2014: 155).

Türkiye-AB ilişkileri, tam da bu Avrupalılığın sınırlarının ve prensiplerinin belli bir aidiyete ve pratiğe dönüştüğü 1990'lar bağlamında başka bir boyut kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden günümüze kadar ufuk çizgisini çizen ve bir uygarlık hedefi ve bir dış politika yönelimi olarak karşımıza çıkan Avrupa, özellikle 1993 Kopenhag Zirvesi ve 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra bu sefer bir politika yapımı unsuru olma niteliği kazandı. Meşhur Kopenhag kriterleri⁸, hem söz konusu ülkenin demokrasi, insan hakları, azınlık hakları gibi kavramları içselleştirmiş olmasını koşul olarak koyarak 1990'ların kimlik ve değerler üzerindeki vurgusuna uygun düşmektedir, hem de bu değerleri ülkede hayata geçirmek için yapılması gereken yasal ve kurumsal düzenlemelerin işaretini vererek Avrupalılığı bir politika yapım unsuru haline getirir. Demokratikleşmeyi ön planda tutan Kopenhag Kriterleri'nden hareketle, geç 1990larda Avrupalılık, "demokrasi",

⁸ 21-22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği'nin genişlemesinin Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağını kabul etmiş ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri de belirlemiştir. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Siyasi kriterler, "demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı"; ekonomik kriterler, "işleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı"; uyum kriterleri, "siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak" şeklinde tanımlanmıştır (AB Başkanlığı, 21-22 Haziran 1993).

“demokratik konsolidasyon” ve “reform” kavramlarıyla eş anlamlı hale gelmiştir. Kopenhag Kriterleri ve 2001’de imzalanan Katma Protokol’e paralel olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet döneminin en büyük anayasal sürecini hayata geçirerek, hâlâ 12 Eylül Anayasası olarak adlandırılan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 51 tane maddesinin değiştirilmesini karara bağlar (Radikal, 2001). Örneğin, o zamanki ABGS (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği) Başkanı Volkan Vural, AB bütünleşmesini, Bulgaristan ve Romanya’nın AB bütünleşmesi sürecini de hatırlatarak, “Türkiye’nin reformlarla yenilenme dönemi” olarak tanımlamıştır:

AB için zaman daralıyor. Demokratikleşme paketi hemen yasallaşmalı. Türkiye Cumhuriyeti her zaman bir Batılılaşma projesi olmuştur. Amaç, burada Türkiye’yi reformlarla dönüştürmektir. Türkiye, Avrupa’nın çok kültürlülüğünün bir göstergesidir [...] AB, bizi bölmeye çalışmıyor. Bulgaristan ve Romanya örneklerine iyi bakmalıyız. Müzakerelere başladığımız gün, ilkokullara gidip nasıl bir geleceğin onları beklediğini çocuklara anlatmak istiyorum (Vural, 2001).

“Avrupalılık” kimliğinin 1990’lardan itibaren demokratikleşmeye ve azınlıklara yaptığı vurgu, Türkiye’nin kronik siyasi problemleri çerçevesinde farklı siyasi aktörler tarafından yoğun olarak gündeme getirilmiştir. Örneğin, o zamanki DTP lideri Ahmet Türk, “Avrupa”nın çok daha geniş çaplı bir süreçle örtüştüğünü savunur:

AB üyeliği, Türkiye’nin demokratikleşmesini getirir. Bu Kürtleri rahatlatır. Demokratik bir Türkiye’den Kürtler de yararlanır. Tartışılacak, çözümlenecek çok sorun var. ‘Türkiye AB’ye gidiyor, mesele bitti’ diye düşünülmemeli. Türkiye’nin AB’ye girebilmesi için en az on beş yıl gerekiyor. Kürtlere, on beş yıl susun demek doğru değil. [...] AB süreci canlı bir süreç. Türkiye üye olduktan sonra demokratikleşmeyecek. Türkiye demokratikleştikten sonra üye olabilecek. Yani Türkiye, AB sürecini yaşarken durmadan sürekli demokratikleşecek (Türk, 2006).

2000’lerdeki Avrupalılık tartışmaları: Bir “kale”⁹ olarak Avrupa

2000’lere gelindiğinde, Avrupalılık kimliğinin yukarıda belirtilen siyasi sembollerin ve olayların yanı sıra bir diğer önemli dönemeçte sınıandığını görmekteyiz: Avrupa Anayasası. 13 Haziran 2003’te üzerinde karar kılınan, Genişlemiş bir Avrupa Birliği için Anayasa Taslağı, 29 Ekim 2004’te Roma’da 53 ülke başkanı ve bakan tarafından imzalanmıştır (BBC News Online, 2004). Bu metin, taraf ülkelerin iç hukuklarına göre ya ulusal parlamentolar tarafından oylanacaktı ya da referanduma gidilecekti. Parlamento oylamasını tercih eden ülkelerde süreç hızlı işledi: Litvanya Kasım 2004’te, Avusturya ve Almanya Mayıs 2005’te parlamentoları nezdinde Avrupa Anayasası’nı kabul etmiştir (Hainsworth,

⁹ “Kale Avrupa” kavramı, özellikle 1990’lardan sonra, AB’nin göçmenlere karşı gittikçe artan bir dozda ayrımcılık uyguladığı politikalarını eleştirmek için kullanılan pejoratif bir terim olarak siyaset bilimi literatüründe yerini almıştır. Bu makalede sıklıkla bahsedilen, “kendi” ve “öteki” arasında keskin bir sınır çizme eğilimi, “içeri” girmek isteyen “istenmeyenler”i “dışarı”da bırakmayı amaçlayan politikalarla yeniden üretilmiştir.

2006). Ne var ki, referandumu tercih eden ülkelerde genelde sonuç farklı olmuştur: Şubat 2005'te İspanyol halkının %77'si Avrupa Anayasası'na "evet" derken, Mayıs 2005'te Fransa¹⁰ ve Hollanda'da yapılan referandumlar sonucu, anayasa reddedilmiştir. Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın, referandum kampanyasında "1789'ın kızı" olarak andığı ve Fransız değerlerini ve sosyal modelini birebir yansıttığını savunduğu Avrupa Anayasası'na "hayır" kampı, Anayasa sürecini farklı değerlendiren siyasi ve parti ve gruplardan oluşmaktaydı.¹¹ Sol partiler, Avrupa Birliği'nin özellikle Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Birliği'ndeki hizmetlerin liberalizasyonu yönündeki kararlarına ve neo-liberal gündemine karşı çıkarken, Ulusal Cephe gibi partiler, Türkiye'nin AB üyeliğine ve Avrupa bütünleşmesinin ulusal egemenliğe zarar vermesine karşıydılar (Hainsworth, 2006: 100-5). Yani, Fransa'da Avrupalılık, herkes için farklı bir şey ifade etmekteydi. Örneğin Avcılık, Balıkçılık, Doğa ve Gelenek Örgütü (*Chasse, Pêche, Nature et Traditions-CNPT*), referandum kampanyasını "avcılığın, kır hayatının ve Farklılıkların Avrupası'nın devamı için tek seçenek var: referandumda 'hayır' demek" sloganı çerçevesinde yürütmüştür (aktaran Hainsworth, 2006: 100). Haziran 2005'te Hollanda'dan yükselen "hayır"ın da benzer sebepleri olduğu iddia edilebilir. Sol partiler arasındaki en popüler söylem, 'insanlar başka bir Avrupa istiyor artık, daha sosyal ve daha az bürokratik bir Avrupa' olmuştur. Hollanda Sosyalist Parti'nin, Hollanda'nın Kuzey Denizi'nin sularına gömülürken temsil edildiği ünlü seçim posterini, Sol'un bir diğer önemli korkusunun da genişleme sürecinin Hollanda'yı haritadan silmesi olduğunu göstermekteydi. Son olarak, aşırı sağcı Wilders'in liderliğindeki Özgürlük Partisi, seçim propagandasını İslam karşıtlığı ve Türkiye'nin AB adaylığı üzerine kurmuştur (aktaran Lubbers, 2008: 60).

Yukarıda anlatıldığı gibi, 2004 ve 2005'teki Avrupa Anayasası tartışmaları ve referandumları, ülkelerin iç politika meseleleriyle yakından ilgili olmasının yanı sıra, AB genişleme süreci, kimlik siyasetinin 1990'lardan başlayarak önemli bir siyaset aracı olması, AB'nin yapısal değişimi gibi konular çerçevesinde Avrupalılık kimliği bağlamında yapılmıştır. Sonuç olarak, referandumların alevlendirdiği ve 2000'lere damgasını vuran Avrupalılık tartışmaları iki Avrupa tahayyülü üzerinden yürütülmüştür: Bir yandan Avrupalı sosyalistlerin, Yeşillerin, Romano Prodi¹² ve Joschka Fischer gibi siyasetçilerin öncülüğünü yaptığı ulus ötesi, kozmopolitan ve sivil bir Avrupa fikri ve Prodi'nin dediği gibi, Avrupa'yı uygarlığın beşiği olarak gören yaklaşım yer almaktadır. Öte yanda Avrupalılığın ortak bir tarihe ve kültürel mirasa dayandığını savunan kültürel bir yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşım,

¹⁰ Fransız Anayasası'nda Avrupa Birliği Anayasası niteliğinde bir metin için referandum zorunluluğu olmamasına rağmen, 1992'de Maastricht Antlaşması için referandum yapıldığı ve kamuoyunda bu yönde bir eğilim olduğu için referandum kararı alınmıştır (Hainsworth, 2006: 99).

¹¹ "Hayır" kampının başlıca üyeleri, Ulusal Cephe (*Front National-FN*), Fransa için Hareket Partisi (*Mouvement Pour la France-MPF*), Ulusal Cumhuriyetçi Hareket (*Mouvement National Républicain-MNR*), Fransa için Hareket (*Rassemblement pour la France-RPF*), Fransız Komünist Partisi (*Parti Communiste Français-PCF*), Komünist Devrim Partisi (*Ligue Communiste Révolutionnaire-LCR*) ve İşçi Mücadelesi (*Lutte Ouvrière-LO*) gibi oluşumlardır.

¹² 1999-2004 tarihleri arasında Avrupa Komisyonu başkanlığını yapmış İtalyan siyasetçi

elbette ki Avrupa Birliği'nin bir Hıristiyan Klübü olarak gören ve Avrupa'nın muhafazakâr derinliklerinde hala taraftar bulan fikirlere yakındır (Bowley, 2004).

Aslında bu yukarıda bahsedilen ayırım kimliğin “medeni” ve “kültürel” bileşenleri arasındaki ayırımla da örtüşmektedir (Bruter, 2004). Bruter'e göre, kültürel kimlik çerçevesinde, bireyler aynı kimliği paylaştıkları bireylere kendilerini, “öteki”lere göre daha yakın hissederken, medeni kimlik, bireylerin, söz konusu grubun bir parçası olma yoluyla hak, ödev ve sorumlulukları temsil eder (Bruter, 2004: 188). İşte bu çerçevede, Avrupa kimliği konusunda yapılmış olan en etraflı çalışmalardan birinde Maier ve Risse, vatandaşların kendilerini Avrupa ile özdeşleştirmelerinin temelini kültürel kimlik algısının, Avrupa Birliği'nin haklar bağlamında kazandığı “hegemonik” konumun ise medeni kimliğin bir parçası olduğunu savunmaktadır (Maier ve Risse, 2003).

Yukarıda anlatıldığı gibi, birinci grup Avrupalılık kurgusu, Avrupa kimliğine daha özselci ve kültürel bir yaklaşımı içerir. Yani, Delanty'nin dediği gibi, dışlama üzerine kurulan ve referans noktası “Avrupalı olmayan” olan bir Avrupa etnik kimliği, Avrupalılığın temelini oluşturur (Delanty, 1995). Bu bakış açısı, önceki bölümlerde vurgulandığı üzere, temelde, kıtanın tarihinin Şarلمان'ın imparatorluğundan bu yana Roma-Germen mirası üzerine kurulduğunu ve Ortodoks Hıristiyanlarla, Müslümanlarla ve Yahudilerle mücadeleyle geçtiğini vurgulayarak, Avrupa'nın kültürel bir birlik olduğunu ve bu anlamda bir Hıristiyan Birliği olması gerektiğini vurgular. Keskin bir Doğu-Batı ikiliğinden beslenen bu bakış açısı çerçevesinde, Avrupalı olan ve olmayan, herhangi bir iletişime yer bırakmayacak şekilde birbirinden izole edilir ve temelde, “Avrupalı olmayan”lar, sahip oldukları değil, sahip olmadıkları ile nitelendirilirler (Bu eğilimin Doğu Avrupa'daki dönüşüm bağlamındaki bir tartışması için bkz. Alpan, 2007). Said'in Oryantalizm okuması ile dirsek teması halinde olan bir çerçevede, bu keskin Doğu-Batı (ya da kendi-öteki) ayırımında “Doğu”, bir araştırma ve bilgi objesi olarak karşımıza çıkar (Said, 1998). Bu bahsedilen ayırım, kullanılan resmi ya da gayri-resmi dile de yansır ve sonuç olarak, “Doğu” Batı'nın söylemleri çerçevesinde bir dil laboratuvarında yaratılır (Kahraman ve Keyman, 1998). Doğu genişlemesi örneğinde olduğu gibi, süreç verilen isim bile, kıtanın bir kısmını oryantalize eden bir araç halini alır (Böröcz, 2001).

Bu görüşün 2000'li yıllarda alevlenmesinin en önemli dönemeci ise, AB Genişlemesi olmuştur. 1990'lı yıllardan başlayarak Avrupa'nın gündemini meşgul eden genişleme süreci, 2000'lerde de devam etmiştir. Özellikle Doğu genişlemesi sürecinde, yukarıda bahsedilen Oryantalist söylem, Avrupa genişlemesine eleştirel bakan çevreler tarafından oldukça sık kullanılmıştır (Doğu genişlemesi çerçevesinde Oryantalizm tartışmaları için bkz. Kuus, 2004; Hooper ve Kramsch, 2007; Melegh, 2006). Bu bağlamda, Batı, doğru dürüst kurum ve kanunlardan yoksun Doğu ülkelerin örnek alması gereken bir model olarak ortaya konulmuştur (Cohen, 2001; Grabher ve Stark, 1996). Benzer şekilde, AB'nin Balkan genişlemesi, “yüzyıllardır öfke, nefret ve kof milliyetçilik duygularının hüküm sürdüğü topraklarda, AB süreci sayesinde, demokrasinin ve barışın yeşermesi”

olarak yorumlanmıştır (Avrupa'nın bölgedeki "ehlileştirici" rolü üzerine söylemin iyi örnekleri için, Todorova, 1997; Hansen, 2006; Türkeş ve Gökğöz, 2006; Hatzopoulos, 2003). Tüm bu süreçler, bu ötekileştirici söylemin yoğun bir şekilde kullanıldığı durumlar olsa da, hiç şüphesiz, bu eğilimin etkin ve derinden gözlemlendiği süreç, Türkiye'nin AB üyeliği olmuştur. Yani, 2000'lerden başlayarak günümüze kadar Türkiye-AB ilişkileri, genelde kültürel kimlik algısı bağlamında değerlendirilegelmiştir. 1990'lı yıllardan başlayarak çok tartışılan Türkiye'nin Avrupalı olup olmadığı sorusu, Türkiye'ye 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB adaylığı statüsü verilmesiyle 2000'lerde yeniden gündemi meşgul etmiştir. 1990'larda, Alman Şansölyesi Helmut Schmidt'in, "Türkiye'nin Müslüman nüfusu, bu ülkenin Avrupa'dan ziyade Asya ve Afrika'nın bir parçası olduğunu gösteriyor" (aktaran Dunér ve Deverell, 2001) ve Belçika Başbakanı Wilfried Martens'in "Avrupa Birliği, içinde Türkiye'ye yer olmayan bir uygarlık inşa ediyor" (Economist, 15 Mart 1997) sözleri, 2000'li yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye-AB ilişkileri, AB anayasasının hazırlandığı dönemde Anayasal Konvansiyon'un başkanı Giscard Estaing'in LeMonde'a verdiği demeçte Türkiye ve Avrupa arasındaki kültürel farka değinmesiyle ve Türkiye'nin müslüman bir ülke olarak Avrupalı olamayacağını söylemesiyle daha somut bir "kimlik" eksenine oturmuştur (aktaran Hansen, 2004: 52).

Sonuç Yerine: Güncel Avrupalılık Protesto mu?

Bu son bölümdeki temel tartışma, son dönemde Avrupa'da yaşanan gelişmelerin, yukarıda anlatılan Avrupalılık kurgularına bir alternatif oluşturup oluşturamayacağı ve Türkiye-AB ilişkilerine olası etkisi üzerinedir. Bu savın arka planını ise, mevcut siyasi, sosyal, ekonomik sisteme karşı 2010 Mayıs ayında ilk olarak İspanya'da *Indignados* (Öfkeliler) adıyla başlayan ve ülkeden ülkeye yayılan hareket dalgası oluşturmaktadır. Ekonomik kriz yayıldıkça, Yunanistan'dan Fransa'ya, Belçika'dan İngiltere'ye birçok Avrupa ülkesinde düzenlenen gösteriler, o kadar büyük ses getirmiştir ki, dünyaca ünlü *Time* dergisi, 2011'de "Arap Baharı'ndan Atina'ya, Wall Street'i İşgal Et'ten Moskova'ya Protestocu'yu 'Yılın Adamı'" seçmiştir (Time, 2011). Bu protestolar, Türkiye'de de yankı uyandırmakta gecikmemiştir. 28 Mayıs 2013'te, İstanbul Gezi Parkı'nda 1940'ta yıkılan Taksim Kışlası'nın ve bir alışveriş merkezinin inşaatı için 600 civarı ağacın kesilmesinin protesto edilmesiyle başlayan ve daha sonra Türkiye'nin diğer şehirlerine yayılan Gezi protestoları, Türkiye'yi de yukarıdaki listeye dâhil etmiştir.

Hareketlerin ortak paydası öfke ve hoşnutsuzluk olsa da, protestoların, farklı ülkelerde farklı vurgu noktaları olduğu savunulabilir. Örneğin İspanya'daki protestocular sermaye hareketlerinin daha sıkı kontrol edilmesini, bankalara ve varlıklı bireylere daha fazla vergiler getirilmesini, kamu hizmetlerinin korunmasını isterken; Yunan protestocular hükümetin sorumlu olduğu ekonomik hataların faturasını ödemek istemediklerini söyleyip kamu harcamalarındaki kesintileri kınamaktaydılar (BBC Türkçe, 2011). Fransız protestocular ise, 2010 yılında yayımladığı kitabında, sosyal adaletsizliğin ve piyasaların gücünün barışçı şekilde protesto edilmesini, yeniden özgün demokratik değerlere dönülmesini isteyen

Alman asıllı Fransız yazarı Stéphane Hessel'in çağruları etrafında toplandı; kimi Fransızlar Madrid'de başlayan gösterilere katılırken, çeœitli Fransız kentlerinde de protesto eylemleri düzenlendi (BBC Türkçe, 2011). Tüm Avrupa sahtındaki protestolarda Őu sloganlar duyulmaktaydı: “Bu krizin faturasını biz ödemeyeceğiz”, “Birleœen halklar asla yenilmez”, “Bu siyasetçiler bizi temsil etmiyor”, “Hakların Avrupası, mal değıliz”, “Krizin faturasını suçluları ödesin”, “Herkesin Avrupasına evet, az avroya hayır”.

Avro krizinin Avrupa krizine dönüœtüğü ve Türkiye’de de farklı bir bağlamda kendisini gösterdiğı bu süreçte, Avrupalıları kapitalizme yöneltilen öfkenin mi, hayatta kalma içğüdüsünün mü, yoksa 2. Dünya Savaœı sonrasının yine krizli günlerinde kurulan AET’nin tozlu hatırasının mı bir arada tuttuğı daha devam edecek bir tartışma konusudur. Kesin olan nokta sadece Őudur: Fransa eski cumhurbaşkanı Sarkozy’nin, “Yunan dostlarımız, yola bizimle devam edip etmeyeceklerine kadar vermeliler” sözlerinde somutlaœan Avrupa elitlerinin söylemi, yeni bir “Kendi-Öteki” ayrımı inşa etmektedir ve “Avrupalı-küresel” ya da “merkez-çevre” ikili önermeleri, yeni bir Avrupa tahayyülünde yeniden œekillenmektedir: “Avrupa, cebinde Avro banknotu taşıyanlarıdır.” Avrupa meydanlarını dolduran öfkeli yüzbinlerin sloganları ise, Avrupalılık kimliğinin elitler tarafından inşa edilemeyecek kadar ciddi bir iœ olduğunu ve Türkiye-AB ilişkilerinde yüzyıllardır süren kültürel kimlik vurgusunun yerini, bize aynı botta olduğumuzu hatırlatan ekonomik kriz ve mülteci sorunu gibi problemlere bıraktığını göstermektedir.

Kaynakça:

- Ålund, A. (1997) "The Quest for Identity: Modern Strangers and New/Old Ethnicities in Europe", içinde H. R. Wicker, (der.), *Rethinking Nationalism and Ethnicity: the Struggle for Meaning and Order in Europe*, (Oxford: Berg), ss: 91-110.
- Alpan, B. (2007) "Intellectual and Political "Europe": Rupture or Continuity in Central Europe?", içinde S. Kirschbaum (der.), *Central European History and The European Union: The Meaning of Europe*, (Great Britain: Palgrave Macmillan), ss:145-58..
- Alter, R. ve Monteath, P. (der.) (1997) *Rewriting the German Past: History and Identity in the New Germany*, (Atlantic Highlands, NJ).
- Auer, S. T (2010) "The European Union's Politics of Identity and the Legacy of 1989", *Humanities Research*, 16 (3): 135-50.
- Aydın, S. (1998) *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, (İstanbul: Öteki Yayınevi).
- Bauman, Z. (1992) *Intimations of Postmodernity*, (New York ve London: Routledge).
- BBC News Online (2004) "EU Leaders Sign New Constitution", 29 Ekim.
- BBC Türkçe (2011) "Sınır Tanımayan "Öfkeli"ler" Hareketi", 14 Ekim.
- Benhabib, S. (2007) "Another Universalism: on the Unity and Diversity of Human Rights", *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 81 (2): 7-32.
- Benhabib, S. ve İşıksel, T. (2006) "Ancient Battles, New Prejudices, and Future Perspectives: Turkey and the EU", *Constellations*, 13 (2): 1218- 33.
- Bowley, G. (2004) "A 'Historic Event' for EU and Turkey", *International Herald Tribune*, 18 Aralık.
- Böröcz, J. (2001) "Introduction", içinde J. Böröcz ve M .Kovacs (der.), *Empire's New Clothes: Unveiling EU Enlargement*, UK, (Shropshire: Central Europe Review Ltd.), ss: 4-51.
- Böröcz, J. ve Sarkar, M. (2005) "What is the EU?", *International Sociology*, 20 (2): 153-73.
- Bruter, M. (2004) "Civic and Cultural Components of a European Identity: a Pilot Model of Measurement of Citizens' Levels of European Identity", içinde R. Herrmann, M. Brewer ve T. Risse (der.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, (Lanham, MD: Rowman and Littlefield), ss: 186-213.
- Case, H. (2009) "Being European: East and West", içinde J. T. Checkel ve P. J. Katzenstein (der.), *European Identity*, (Cambridge: Cambridge University Press), ss: 111-31 .
- Castoriadis, C. (1991) *Philosophy, Politics, Autonomy*, (Oxford: Oxford University Press).
- Castoriadis, C. (1998) *The Imaginary Institution of Society*, (Cambridge: MIT Press).
- Cohen, S. F. (2001) *Failed Crusade: America and the Tragedy of post-Communist Russia*, (New York: Norton).
- Crudu, E. (2012) "The EU and Collective Identities: What Use For A European Identity?", Konferans Bildirisi, Second Euroacademia Global Conference: "Europe Inside-Out: Europe and Europeaness Exposed to Plural Observers", Paris, 25 -27 Nisan.
- Çalış, Ş. H. (2004) *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı Politik Faktörler ve Değişim*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım).
- Çayhan, E. (1997) *Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Komuya Bakışı*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık).
- Çelebi, A. (2002) *Avrupa: Hakların Siyasal Birliği*, (İstanbul: Metis Yayınevi).

- Çilingir, S. (2007) "Avrupa Kimliği ve Ulus-Devlet Modeli", *Akademik Fener*, (7): 44-51.
- Delanty, G. (1995) *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, (Basingstoke: Macmillan).
- Delanty, G. (2005) "The Quest for European Identity", E. O. Erikson (der.), *Making the European Polity: Reflexive Integration in the EU*, (London: Routledge), ss: 127-42.
- Delanty, G. ve Rumford, C. (2005) *Re-thinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanisation*, (London: Routledge).
- Diez Medrano, J. (2003) *Framing Europe: Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and the United Kingdom*, (Princeton: Princeton University Press).
- Dunér, B. ve Devereil, E. (2001) "Country Cousin: Turkey, the European Union and Human Rights", *Turkish Studies*, 2 (1): 1-24.
- El-Tayeb, F. (2008) "The Birth of a European Public: Migration, Postnationality, and Race in the Uniting of Europe", *American Quarterly*, 60 (3): 649-70.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2002) "AT'yle İlişkiler", içinde B. Oran (der.) *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980 – 2001*, (İstanbul: İletişim Yayınları), ss. 83-102.
- EU Commission (1973) "Declaration on European Identity", *General Report of the European Commission*, Brüksel.
- EU Presidency (1993) "Presidency Conclusions", Kopenhag, 21-22 Haziran 1993.
- Genç, Y. E. (15 Nisan 2013) "Türkiye'nin AET'ye Başvurusu", *Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Yayınları*, <<http://www.tuicakademi.org/turkiyenin-aet-ye-basvurusu/>>, (20 Aralık 2015).
- Gill, S. (2003) "A Neo-Gramscian Approach", içinde A. Carfuny ve M. Ryner (der.), *Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, (Lanham: Rowman & Littlefield), ss: 17-47.
- Grabher, G. ve Stark, D. (1996) (der.) *Restructuring Networks in post-Socialism: Legacies, Linkages and Localities*, (Oxford: Oxford University Press).
- Hall, S. (1996) "Introduction: Who Needs 'Identity'?", içinde S. Hall ve P. D. U. Gay (der.), *Question of Cultural Identity*, (London: Sage), ss. 1-17.
- Hansen, L. (2006) *Security as Practice*, (London: Routledge).
- Hatzopoulos, P. (2003) " 'All that is, is Nationalist': Western Imaginings of the Balkans since the Yugoslav wars", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 5 (1): 25-38.
- Haywood, E. (1993) "The European Policy of François Mitterrand", *Journal of Common Market Studies*, 31 (2): 269-82.
- Hegel, G. F. W. (1955) "Samtliche Werke", içinde J. Hoffmeister (der.), *Lectures* (Hamburg: F. Mainer).
- Herrmann, R., Brewer, M ve Risse, T. (der.) (2004) *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, (Lanham, MD: Rowman and Littlefield).
- Hindess, B. (2001) "Not at Home in the Empire", *Social Identities*, 7 (3): 363-77.
- Hobsbawm, E. (1990) *Nations and Nationalism since 1780*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Hobsbawm, E. (1996) *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991*, (New York: Vintage Books).
- Hoffmann, H. (1996) *The Triumph of Propaganda: Film and National Socialism 1933–1945*, (Providence: Berghahn).

- Hooper, B. ve Kramersch, O. (2007) "Post-Colonising Europe: the Geopolitics of Globalisation, Empire and Borders: Here and There, Now and Then", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98 (4): 526–34.
- Husserl, E. (1970) *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: an Introduction to Phenomenological Philosophy*, (Evanston: Northwestern University Press).
- Inotai, A. (1997) "What is Novel about Eastern Enlargement of the European Union? – The Costs and Benefits of Eastern Enlargement of the European Union", *Institute for World Economics Working Papers*, 87, Institute for World Economics, Budapest.
- Judt, T. (1991) "The Rediscovery of Central Europe", içinde S. R. Graubard (der.), *Eastern Europe... Central Europe... Europe*, (Oxford: Westview Press), ss: 28-48.
- Judt, T. (1996) *A Grand Illusion?: an Essay on Europe*, (New York : Hill and Wang).
- Kahraman, H. ve Keyman, F. (1998) "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", *Doğu Batı*, (20): 85-87.
- Karluk, R. (2003) *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (Kırklareli: Beta Basım-Yayımlar Dağıtım A.Ş.).
- Kuus, M. (2004), "Europe's Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe", *Progress in Human Geography*, 28 (4): 472-89.
- Lewis, D. C. (1996) *European Unity and the Discourse of Collaboration: France and Francophone Belgium: 1938-1945*, yayımlanmamış doktora tezi, University of Toronto, Kanada.
- Lindberg, L. N. ve Scheingold, S. A. (1970) *Europe's Would-Be Polity: Patterns of Change in the European Community*, (Englewood Cliffs: Prentice-Hall).
- Locke, J. (2011) "Hükümete Dair İki Risale", içinde A. Alatlı (der.), *Batıya Yön Veren Metinler II, Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650)*, ss. 859-62.
- Lubbers, M. (2008) "Regarding the Dutch "Nee" to the European Constitution: a Test of the Identity, Utilitarian and Political Approaches to Voting 'No'", *European Union Politics*, 9 (1): 59-86.
- Maier, M. L. ve Risse, T. (2003) "Europeanisation, Collective Identities and Public Discourses", *HPSE-CT-1999-00034 AB Projesi Final Raporu*.
- McLaren, L.(2002) "Public Support for the European Union: Cost-Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?", *Journal of Politics*, (64): 551–66.
- Mehta, U. S. (1999) *Liberalism and Empire*, (Chicago: University of Chicago Press).
- Melegh, A. (2006) *On the East-West Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*, (Budapest: Central European University Press).
- Mill, J. S. (1998) *On Liberty and Other Essays*, (Oxford: Oxford University Press).
- Morozov, V. ve Rumelili, B. (2012) "The External Constitution of European Identity: Russia and Turkey as Europe-Makers", *Cooperation and Conflict*, 47 (1): 28-48.
- Mukherjee, S. ve Ramaswamy, S. (2006), *A History of Political Thought: Plato to Marx*, (Prentice Hall: New Delhi).
- Nothnagle, A. L. (1999) *Building the East German Myth: Historical Mythology and Youth Propaganda in the German Democratic Republic, 1945-1989*, (Ann Arbor: University of Michigan Press).

- Oran, B. (1977) *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Poyraz, T. ve Arıkan, G. (2003) “Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen ‘Öteki’ Tanımları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2): 61-71.
- Radikal (2001) “Düğümü zirve çözecek”, 11 Eylül.
- Risse, T. (2010) *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*, (Ithaca and London: Cornell University Press).
- Said, E. (1998) *Oryantalizm*, (İrafan Yayınları: İstanbul).
- Sanal, T. (2003) *Menderes Hükümetleri: 22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960*, (Ankara: Sim Matbaacılık).
- Sarıbay, A. Y. (1991) “Vatandaşlık ve Katılımcı Demokrasi”, *Birikim*, (32): 17-24.
- Shore, C. (1993), “Inventing the 'People's Europe': Critical Approaches to European Community Cultural Policy”, *Man (New Series)*, 28 (4): 779-800.
- Shore, C. (2000), *Building Europe: the Cultural Politics of European Integration*, (London: Routledge).
- Sonntag, A. (2010) “Political Symbols, Citizenship and Communication”, Konferans Bildirisi, “Communicating European Citizenship”, Lancaster House, Londra, 22 Mart 2010.
- Stråth, B. (2002) “A European Identity: to the Historical Limits of a Concept”, *European Journal of Social Theory*, 5 (4): 387-401.
- The Economist (1997) “Turkey and Europe: Just Not Our Sort”, 15 Mart.
- Time (2011), “Person of the Year 2011: The Protester”, 14 Aralık 2011, <http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2101745_2102132,00.html>, (25 Mart 2013).
- Todorova, M. (1997) *Imagining the Balkans*, (New York/Oxford: Oxford University Press).
- Tuck, R. (1999) *The Rights of War and Peace*, (Oxford: Oxford University Press).
- Tully, J. (1995) *Strange Multiplicity*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Türk, A. (2006) “AB biz Kürtler için yeterli değil”, Neşe Düzel’le röportaj, *Radikal*, 17 Nisan.
- Türkeş, M. ve Gökgez, G. (2006) “The European Union's Strategy towards the Western Balkans: Exclusion or Inclusion?”, *East European Politics and Societies*, (20): 659-90.
- Vanhnen, T. (2004) “Climate and Democracy”, Konferans Bildirisi, Annual Meeting of the American Political Science Association, Hilton Chicago and the Palmer House Hilton, Chicago, IL, 2-5 Eylül.
- Vural, V. (2001) “Gündem demokrasi”, *Radikal* ile röportaj, 3 Eylül.
- Wetherell, M. (2010) “The Field of Identity Studies”, içinde M. Wetherell ve C. T. Mohanty (der.), *The SAGE Handbook of Identities*, (London: Sage), ss: 3-26.
- Young, I. M (2003), ‘Europe and the Global South: towards a Circle of Equality’, Open Democracy Web Sitesi, 19 Ağustos 2003, <http://www.open-democracy.net/globalization-eurofuture/article_1438.jsp>, (27 Şubat 2003).
- Yurdusev, A. N. (1997) “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, içinde A. Eralp (der.), *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi*, (Ankara: İmge Kitabevi), ss. 17-85.

Ziegler, J. (2005) *L'empire de la Honte*, (Paris: Fayard).

Žižek, S. (3 Ekim 2010) “Liberal Multiculturalism Masks an Old Barbarism with a Human Face”, *Guardian*.